

Į ANTROJO LIETUVOS STATUTO TERITORIJĄ ĮŽENGUS

2016 m. lapkričio 17–18 d. Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai buvo surengta tarptautinė konferencija „Antrasis Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos“, skirta paminėti šio statuto (toliau – ALS) (1566) 450 metų sukakčiai. Pagrindiniai šios konferencijos¹ organizatoriai buvo Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas ir Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) Valdovų rūmai. Į kadaise buvusią LDK valdovų rezidenciją suplaukė istorijos ir teisės tyrinėtojai iš šešių šalių (Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos, Ukrainos, Vokietijos bei Rusijos). Simboliška, kad konferencija, skirta ALS, vyko būtent šioje vietoje – ten pat, kur 1566 m. šis Statutas ir buvo sukurtas.

Pirmasis konferencijos posėdis buvo skirtas Europos ir LDK teisės kodifikavimo tradicijoms. Konferencija prasidėjo prof. Heinerio Lücko (Halės-Vitenbergo Martyno Liuterio universitetas) pranešimu „Teisės kodifikavimas Europoje XVI a.: koncepcijos, rezultatai, pasekmės“. Ilgame, beveik valandos trukmės pranešime mokslininkas labai detalai apžvelgė teisės kodifikavimo raidą XVI a. Europoje. Iš pranešimo paaiškėjo, kad XVI a. – Europos teisės kodifikavimo aukso amžius. Anot autoriaus, šių dienų akimis žiūrint, to meto teisės kodeksai, teisynai, statutai, nors ir gali atrodyti kaip senų laikų reliktas, yra labai svarbus teisės tradicijos, išsilavinimo ir visos to meto kultūros klestėjimo atspindys. Kaip vieną ypa-

tingiausių XVI a. teisynų mokslininkas išskiria Lietuvos Statutus, kurių ypatybė ta, kad jie buvo sukurti daugiakultūroje ir daugiakonfesėje valstybėje. Antrasis šio posėdžio pranešimas buvo perskaitytas doc. Vaidoto A. Vaičiaičio (Vilniaus universitetas). Mokslininkas pabandė ALS surasti pagrindines konstitucines vertybes ir principus. Iš pranešimo paaiškėjo, kad Lietuvos Statutus būtų galima priskirti Lietuvos konstituciniams šaltiniams, o vienu svarbiausiu tokio tipo šaltiniu reikėtų laikyti ALS, kuris ne tik išplėtė LDK pilietinės tautos sampratą, apribojo valdovo diskreciją, bet ir įteisino LDK institucinę teismų sistemą ir padėjo pagrindus lietuviškam parlamentarizmui.

Antrame konferencijos posėdyje buvo pristatyti keturi pranešimai. Posėdį pradėjo dr. Norbertas Kerskenas (Herderio institutas, Marburgas) pranešimu „Viešasis notariatas: diapazonas ir reikšmė Vidurio Rytų Europoje“. Pranešėjas pristatė viešojo notariato institucijos plėtrą iš tuometinės Italijos į Šiaurės bei Vidurio Rytų Europą, kuri XIV a. pasiekė savo kulminaciją ir apėmė beveik visus katalikiškos Europos kraštus. Antrąjį šio posėdžio pranešimą skaitė dr. Wioletta Pawlikowska-Butterwick (Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institutas). Mokslininkė atkreipė dėmesį į tai, kad tiek Vilniaus, tiek Žemaitijos vyskupijos kapitulų narių prisidėjimas prie LDK pasaulietinės teisės yra daug realesnis nei buvo manyta iki šiol. Anot autorės, tie patys kapitulų nariai – prelatai, kanauninkai ar notariatai, kurie sudarydavo kapitulų statutus, – tikrai turėjo prisidėti prie pasaulietinės teisės kodifikavimo, tačiau jų identifikavimas reikalauja nuodugnaus kapitulų protokolų tyrimo.

¹ Mokslinės konferencijos organizavimą rėmė Lietuvos mokslo taryba (sutartis Nr. LIP-002/2016) ir Lietuvos notarų rūmai.

Trečiasis šio posėdžio pranešimas – „Notarinė konfederacijų teismų funkcija 1792–1793 m.“ – buvo pristatytas doc. Ramunės Šmigelskytės-Stukienės (Lietuvos istorijos institutas). Iš šio pranešimo paaiškėjo, kad 1792 m. konfederacijos įsitvirtinimo LDK metu neveikiančius tradicinius teismus pakeitė lokalūs ir generalinės konfederacijos teismai, kurių kanceliarijų tinklas apėmė visą valstybę. Autorė taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad lokalių konfederacijų teismų kanceliarijose ne visada buvo laikomasi dokumentų aktavimo preciziškumo, tačiau generalinių konfederacijos teismų kanceliarijose ir toliau buvo nuosekliai vykdomos notarinės funkcijos, kurios atitiko Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo kanceliarijoje vykdytą tvarką. Paskutinį šio posėdžio pranešimą skaitė dr. Adamas Stankevič (Lietuvos istorijos institutas). Jis parodė, kad kai kurios tuometinės notarų atliekamos funkcijos – dokumento turinio paliudijimas teisme, pinigų padėjimas teismo raštinėje ir įvairaus pobūdžio pažymų išdavimas – buvo labai panašios į šių dienų notarų atliekamus veiksmus. Mokslininkas teigė, kad kai kurios šių funkcijų net nebuvo apibrėžtos įstatymais, o jų praktiką suformulavo reali gyvenimiška patirtis.

Trečiasis pirmosios konferencijos dienos posėdis buvo skirtas visuomeniniams ir teisiniams ryšiams. Jį pradėjo dr. Vytautas Volungevičius (Vilniaus universitetas) pranešimu „Paprotyš ir teisinė norma: *Carolina* ir Antrasis Lietuvos Statutas“. Iš pranešimo paaiškėjo, kad abiejuose teisynuose aptinkamus terminus *gewohnheit* / *herkommen* ir *стародавний обычай* / *звичай стародавний* turėtume suprasti ne kaip nuorodas į konkrečius papročius, o kaip žodinės tradicijos funkcionavimą teisinėje praktikoje. Autorius teigė, kad *Carolina* daug realiau liudija teisės papročių funkcionavimą šalia rašytinės teisės nei ALS, tačiau tokių reliktų LDK Statute vis tiek galime aptikti. Antrasis šio posėdžio pranešimas buvo pristatytas doc. Liudo Jovaišos (Vilniaus universitetas). Jo

pranešimas iš dalies atliepė šiek tiek anksčiau dr. Wiolettos Pawlikowskos-Butterwick skaitytą pranešimą. Anot L. Jovaišos, Jono Domonovskio ir Petro Roizijaus sukurtos „Medininkų, arba Žemaitijos, katedros bažnyčios konstitucijos“ yra vienas iš lygia greta su XVI a. civilinės teisės kodifikavimu vykusio bažnytinės teisės kodifikavimo Lietuvos Katalikų Bažnyčioje liudijimų. „Medininkų, arba Žemaitijos, katedros bažnyčios konstitucijos“, nors ir neprilygsta Lietuvos Statutams, jau yra daug labiau struktūruotos ir užbaigtos nei XVI a. pradžioje sudaryti Vilniaus katedros kapitulos statutai. Autorius taip pat atkreipė dėmesį į Medininkų kapitulos konstitucijų struktūrą, kuri pergyveno Lietuvos Statutus ir be korekcijų išsilaikė iki pat 1924 m.

Prof. Jūratė Kiaupienė (Lietuvos istorijos institutas) kalbėjo apie tai, kad 1506 m. sudarytas vadinamasis Jano Laskio Statutas galėjo tapti viena iš priežasčių, kodėl buvo sumanyta parengti Pirmojo Lietuvos Statuto redakciją be nuorodos į LDK unijinius santykius su Lenkijos Karalyste. Anot jos, tiek Pirmasis, tiek kiti Lietuvos Statutai atspindėjo lietuvišką unijos su Lenkija interpretaciją, atmetančią inkorporacijos sampratą, kuri buvo įsigalėjusi LDK politinės tautos sąmonėje. Tai kaip tik ir parodo ALS, kuris turėjo tapti ir politine bei teisine atsvara lenkiškajam unijos atnaujinimo projektui, tačiau, anot J. Kiaupienės, tik 1588 m. išleistas TLS galutinai nubrėžė ribą Abiejų Tautų Respublikos viduje tarp Lietuvos ir Lenkijos valstybių.

Po trumpos kavos pertraukėlės prasidėjo antroji šio posėdžio dalis. Ketvirtasis posėdžio pranešimas buvo pristatytas prof. Andrzejaus Zakrzewskio (Varšuvos universitetas). Pranešimas buvo skirtas LDK Statutų paminėjimų Seimų konstitucijose problemai nagrinėti. Anot tyrinėtojo, šie paminėjimai yra ypač svarbūs norint išsiaiškinti LDK statutinės teisės gyvavimą ir pokyčius XVII–XVIII a. Siekiant tai padaryti, reikalingi ne tik nuodugnūs Seimų

konstitucijų ir pavienių LDK Statutų straipsnių tyrimai, bet ir pačios teismų praktikos tyrimai, kuriuose turėtume įžvelgti Seimų konstitucijų įtaką LDK statutinei teisei.

O doc. Jolanta Karpavičienė (Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai, Vilniaus universitetas) aiškino, kad, LDK įsigalėjus Magdeburgo teisei, jos santykis su valstybine teise nebuvo uždaras. Magdeburgo teisės miestuose pirmiausia buvo vadovaujama šios teisės teisyne ir kitais įvairiais miestų teisės šaltiniais, tačiau, kaip parodė pranešimo autorė, ne visi teisės kazusai galėjo būti išsprendžiami vienpusiškai. Mokslininkė, pristatydama miestiečių ir bajorijos lumų teisinius ginčus, parodė, kad LDK teisinėje sistemoje Magdeburgo ir Lietuvos Statutų teisė ne tik sudarė savotišką visumą, bet ir tai, kad, iškilus įvairių teisinių kazusų, besibylinjančių šalių atstovai siekė kūrybiškai derinti LDK Statuto ir Magdeburgo teisės šaltinių nuostatas.

Doc. Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė (Vilniaus universitetas) klausytojų dėmesį atkreipė į vienus iš žydams skirtų TLS skyriaus straipsnių šaltinius. Šie straipsniai, anot istorikės, neabejotinai atsirado iš bajoriškos aplinkos ir savo pobūdžiu išsiskiria iš bendro Statuto turinio ir jame aptinkamų teisinių nuostatų. Be to, šie straipsniai ne tik buvo dažniausiai aptariami įvairiuose pavietų bajorų seimeliuose, bet diskusijos apie juos persikeldavo ir į Seimą. Tačiau šalia teisinių straipsnių egzistavo ir iš kasdienos kylančios problemos, pavyzdžiui, stereotipuotas žydų turto ir gerovės įsivaizdavimas, išvirtęs į bajorų iniciatyvas didinti pagalvės mokesť nekrikščionims. Tyrėja pristatė ir labai įdomią prielaidą, kad bajorai į žydų situaciją ir įvairius įstatymus neretai pažvelgdavo ir iš praktinės pusės. Vienas tokio praktiško požiūrio aspektų – įstatymais draudžiamos krikščionių samdos žydų namuose toleravimas, kuris į valstybės išdą atnešdavo nemenką mokesčių dalį iš šį draudimą pažeidžiančių krikš-

čionių. Autorė, apibendrindama pranešimą, atkreipė klausytojų dėmesį ir į tai, kad bendrų ekonominių interesų su žydais turintiems bajorams santykių su žydų bendruomene sprendimai nelabai rūpėjo, nes kasdieniai ir tarpusavio santykiai buvo nusistovėję ir nekėlė konfliktų, tačiau vis dėlto bajorams vienu iš svarbiausių dalykų tapo Statutuose esantys draudimai žydams gauti pareigybes ir turėti viršenybę krikščionių atžvilgiu, mat tie draudimai gynė bajorijos ekonominius interesus.

Galiausiai šį ilgąjį konferencijos posėdį užbaigė dr. Alehas Dziarnovičius (Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Istorijos institutas). Mokslininkas pristatė PLS Slucko nuoraše esančią poemą, kurios autorius buvo LDK kanceliarijos pareigūnas Jonas Kazimieras Paškevičius. Eilės, kurias pristatė pranešėjas, be abejonės, vienas iš retų to meto ženklų apie mažiau žinomą valstybės pareigūnų išprusimą. Tačiau ši poema verta dėmesio ne vien kaip individualios kultūros paminklas, bet ir kaip politinės tautos sąvės supratimo šaltinis.

Antroji konferencijos diena prasidėjo LDK rašytinės teisės ištakoms skirtu posėdžiu. Dr. Sergejus Polechovas (Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas) savo pranešimo objektu pasirinko du esamus 1447 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijos vertimus į rusėnų kalbą. Iš pranešimo paaiškėjo, kad anksčiausias privilegijos vertimas į rusėnų kalbą buvo atliktas didžiojo kunigaikščio raštinėje XV a. pabaigoje, o kitas vertimas buvo atliktas prieš pat PLS įsigaliojimą 1529 m. Istorikas nustatė, kad vertimai nebuvo pažodiniai. Nuodugnus vertimų ir lotyniškosios privilegijos dalių palyginimas parodė, kad tam tikros privilegijos vietos palaipsniui buvo šiek tiek modifikuotos – pritaikytos XV a. pabaigos–XVI a. pradžios valstybės vidaus tvarkos realijoms. Toliau XV a. LDK rašytinės teisės peripetijas nagrinėjo dr. Artūras Dubonis (Lietuvos istorijos institutas). Jis siekė atkreipti dėmesį į vienos iš žy-

miausių Kazimiero teisyne tyrinėtojų – Inos Starostinos – mažiau aptartus klausimus apie Kazimiero teisyne esančias lietuvių papročių teisės normų liekanas. Iš pranešimo paaiškėjo, kad, atidžiau pažvelgę į Kazimiero teisyne normas, galime aptikti senosios lietuvių papročių teisės liekanų, kurios bėgant metams buvo tobulinamos ir net apdorotos paties monarcho valdžios. A. Dubonis iškėlė labai įdomią hipotezę, kad Kazimiero teisyne galime atsekti net Gedimino laikų teisės liekanų. Šios hipotezės patvirtinimas leistų dar geriau suprasti XIV–XV a. LDK teisės ir valstybės sistemą.

Doc. Eugenijus Saviščevas (Vilniaus universitetas) atkreipė dėmesį į vis dar aktualią LDK regioniškumo problemą. Nors istorikų tyrinėjimai ir istoriografiniai ginčai šia tema jau siekia šimtmetį, anot E. Saviščevo, šiuose tyrimuose vis dar trūksta aiškesnės regioniškumo sąvokos esmės. Iš pranešimo taip pat paaiškėjo, kad LDK regionus reikia suprasti ne kaip lygiaverčius teritorinius darinius, nes skirtingų teritorijų teisinė padėtis buvo apibrėžta nevienodai. Tačiau net ir pats LDK regioninių privilegijų atsiradimo faktas liudija kelių teisės tradicijų sąveiką, o šių įvairių teisės normų atsiradimo problemos tyrimas, anot autoriaus, ir turėtų leisti galutinai suprasti tikrą tokio pobūdžio dokumentų prigimtį.

Paskutinį šio posėdžio pranešimą skaitė dr. Dmytro Vaščiuks (Ukrainos mokslų akademijos Ukrainos istorijos institutas). Mokslininkas atkreipė dėmesį į ganėtinai įdomią LDK valstybės santvarkos pokyčių problemą. Išskirdamas keturis laikotarpius, kuriuose LDK valstybė kito išlaikydama federalinę-unitarinę santvarką, D. Vaščiuks teigė, kad XV a. vidaus karas laikinai sustabdė valstybės unifikaciją, nes sąlyje atsirado savotiškai autonominės Kijevo ir Voluinės kunigaikštystės. Tik XV a. pabaigoje prasidėjo dar vienas šalies posūkis unitarinės valstybės link, kuris galutinai buvo užbaigtas įvedus PLS.

Antrame tos dienos posėdyje buvo aptarta teisės kasdienybės istorija. Prof. Irena Valikonytė (Vilniaus universitetas) nusprendė išsiaiškinti, ar dar 1937 m. į parengiamuosius LDK teismų bylų dokumentus atkreipęs dėmesį Janas Adamusas buvo teisus sakydamas, kad ALS atsiradę tobulesni ir atnaujinti šaukimų į teismus reglamentai buvo tiesioginis Lenkijos teisės įtakos produktas. Iš pranešimo paaiškėjo, kad šaukimai jau buvo reglamentuoti ir PLS, bet kadangi tai jau buvo teismų praktikoje nusistovėjęs, bet ne vyraujantis, reiškinys, Statute apie pačią šaukimų formą buvo užsiminta ganėtinai lakoniškai. Tuo metu daug didesnę problemą besibylinėjantiems asmenims kėlė pačių šaukimų įteikimo procedūra, kuri PLS buvo reglamentuota daug išsamiau nei jų forma. Galiausiai istorikė savo pranešimu įrodė, kad ne tik Lenkijos teismų praktikos precedentai ir jos įtaka prisidėjo prie detalesnio ir tvarkingesnio šaukimų į teismus reglamentavimo, bet didelį postūmį tam suteikė ir suaktyvėjęs teisinės praktikos ir pakilęs bajorijos teisinės kultūros išprusimo lygmuo.

Toliau estafetę perėmė dr. Natalia Starčenko (Ukrainos mokslų akademijos Ukrainos istorijos institutas). Ji siekė pristatyti Voluinės teismų praktikoje naudoto priesaikos instituto tyrimą. Pranešėja teigė, kad priesaika Voluinėje buvo vienas svarbiausių teismo gyvenimo elementų, kai nebuvo kitų įrodymų, o ypač tada, kai byloje buvo liečiami garbės ir bajoro valdų užgrobimo klausimai. Tuometinę priesaikos svarbą rodo ir labai gajus supratimas, kad neteisingai prisiekęs asmuo turės atsakyti prieš Dievo teismą. Tačiau, kaip teigė tyrinėtoja, nors tuometinis teismas buvo varžybinio pobūdžio, ši institucija savo tikslu laikė sudaryti sąlygas atlyginti nukentėjusiajai šaliai, todėl pirmiau priesaikos buvo stengiamasi iš besibylinėjančių šalių išgauti realius ir svarbesnius įrodymus. Savo ruožtu dr. Gitana Zujienė (Lietuvos istorijos institutas) pristatė atliktą

pilies teismų bei ALS ir TLS Statutų normų pritaikymo praktikoje tyrimą. Iš pranešimo paaiškėjo, kad praktikoje Statuto normų vykdymui labai trūko struktūros ir tvarkos, kuri užtikrintų sklandų įtariamojo pristatymą į teismą ar baumės įvykdymą nuteistajam. Struktūros ir tvarkos trūko net ir pačiose bylų nagrinėjimo procedūrose, kurios labai smarkiai priklausė ne tik nuo paties teismo kompetencijos, bet ir nuo ieškovų ir atsakovų teisinio išprusimo.

Po pietų pertraukos savo tyrimais su konferencijos dalyviais ir klausytojais pasidalijo trys doktorantai. Łukasz Gołaszewski (Varšuvos universitetas) kalbėjo apie Bransko pilies knygoje esančius nusikaltimo vietoje sugautų asmenų teismų procesų atvejus. Bransko pilies teismas sugautus nusikaltėlius baudavo ganėtinai smarkiai – siūsdavo į kartuves arba uždarydavo į karcerį, o toks teisės taikymas nebuvo tipiškas Lenkijos Karalystės teisei. Pasak tyrinėtojo, šitoks baumės taikymas suponuoja tai, kad Palenkės regione galėjo koegzistuoti dvi teisės tradicijos – LDK ir Lenkijos Karalystės, tačiau, norint galutinai patvirtinti ar paneigti šią hipotezę, reikia nuodugnai iširti ir kitų Lenkijos Karūnos ir LDK pasienio pilių teismų bylų medžiagą. Dokt. Justina Sipavičiūtė (Lietuvos istorijos institutas) nagrinėjo Vilniaus ir Trakų vaivadijų pavietuose naudojamus Žemės teismo antspaudus ir savo pranešimu atkreipė dėmesį į ALS bei TLS normų taikymo ir šios institucijos antspaudų naudojimo problemą. Žemės teismuose įstatymais reglamentuotų normų buvo laikomasi, tačiau vis tiek pasitaikydavo šiokių tokių nukrypimų nuo normos. Tiesa, kaip sakė pati doktorantė, šie nuokrypiai ir pati antspaudų heraldika turėtų atskleisti daug svarbių dalykų, tačiau tam reikalingi išsamesni šios problemos tyrimai. Galiausiai Janas Jerzy Sowa (Varšuvos universitetas) skaitė pranešimą apie būdus, kaip buvo atlyginama kariuomenės padaryta žala ATR piliečiams. Lenkijos Karalys-

tėje už tai buvo atsakingas vadinamasis Iždo tribunolas, o LDK – iždo ir karo komisija. Šios institucijos turėjo galią areštuoti nusikaltimą padariusių karių atlyginimą, kol bus išsiaiškinta su nukentėjusiuoju. Anot autoriaus, tiek LDK, tiek Lenkijos bajorija šias institucijas laikė vienomis efektyviausiai sprendžiančių kariuomenės žalos atlyginimo klausimus, tačiau jose karius teisė etmonai, kurie kartais nenorėjo besąlygiškai bausti savo karių, nors ir negalėjo ignoruoti jų daromų nusikaltimų šalies bajorams.

Baigiamasis konferencijos posėdis buvo skirtas Lietuvos Statuto autoritetui ir istoriografijos paradigmoms. Šį posėdį pradėjęs prof. Sławomiras Godekas (Varšuvos kardinolo Stefano Vyšynskio universitetas) pristatė jau žlugusios valstybės bajorijos nuomones apie TLS. Anot S. Godeko, supratimas, kad TLS nebeatitinka tuometinių gyvenimo normų, atsirado dar XVIII a. antroje pusėje, o XIX a. pradžioje polemiką dėl TLS normų archajiškumo sukėlė žymus istorikas ir teisininkas Ignacas Danilavičius. Rusijos imperijoje atsidūrusios buvusios LDK žemės pradėjo naudoti savotišką senosios ir naujosios – imperinės – teisės mišinį. Tad, nors ir buvo suprantamas TLS normų modernizavimo klausimas, buvusios ATR bajorijos atstovams TLS vis dėlto buvo senos ir laisvos valstybės bei gimtosios kultūros pavyzdys, o didžiausia TLS vertė jie laikė jo lietuviškumą. Paskutinį konferencijos pranešimą perskaitė prof. Mathiasas Niendorfas (Greifswaldo Ernsto Moritzo Arndto universitetas). Mokslininkas siekė atkreipti kitų teisės ir istorijos tyrinėtojų dėmesį į tai, kad pastaruojų metu Lietuvos istoriografijoje teisės istorija pradeda diktuoti madas, ir pagal tai net pradeda periodizuoti LDK istorijos laikotarpius.

Apibendrinant konferencijos darbą galima teigti, kad 450-ųjų ALS sukakties metinių paminėjimo renginys pavyko. Susirinkę mokslininkai savo pranešimais ne tik pagerbė vieną iš

LDK teisėkūros paminklų, bet ir praturtino bei praplėtė tiek kitų konferencijos dalyvių, tiek susirinkusių klausytojų žinių bagažą apie LDK teisės kultūrą. Konferencijos metu pristatyti 24 moksliniai pranešimai apėmė labai ilgą senosios Lietuvos istorijos laikotarpį – XV–XIX a.

Telieka tikėtis, kad šių pranešimų pagrindu parengtas straipsnių rinkinys ne tik primins konferencijos dalyviams apie kolegų atliktus tyrimus, bet ir praturtins kitų istorijos ar teisės tyrinėtojų bei studentų žinias apie senosios Lietuvos teisinę kultūrą.

Povilas Andrius Stepavičius